

Ηλεκτρονικός Εκφοβισμός, Διαδίκτυο και Έφηβοι. Μελέτη σε ανηλίκους που διαβιούν σε δημόσιες δομές παιδικής προστασίας στην Ελλάδα

Cyber-Bullying, Internet and Teenagers. Study on minors living in public housing facilities of child protection in Greece.

Δρ. Γεώργιος Φιλίππιδης : *Ε.Ε.Π. ΠΕ30 Κοινωνικός Λειτουργός, Ε.Ε.Ε.Κ. Δράμας, Msc Παιδαγωγικής και Διοίκησης Μονάδων Υγείας, Διδάκτορας Τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης Δ.Π.Θ. e-mail : geofilipi@yahoo.gr*

Dr. Georgios Filippidis, *Social Worker, Msc in Pedagogic and Health Care Manangement, Phd in Social Administration and Political Science of DUTH. e-mail : geofilipi@yahoo.gr*

Abstract: Cyber-bullying is a phenomenon inextricably linked to the problematic use of new technologies and the Internet. If the more traditional bullying practice is a form of delinquent behaviour that creates grave psychosocial problems to the bullied victims then, cyber-bullying has even more negative effects towards the victim, and as we'll see furthermore, the teenager is disparagingly exposed to an unsupervised online environment. A fact that channels into them intense negative feelings difficult to deal with. The present paper will attempt to highlight all aspects of cyber-bullying, what distinguishes it from the more traditional one, its forms, in addition to the already existing research data on the cyber-bullying phenomenon. Moreover, it will be first time showcased an important segment of nationwide research involving teenagers living in public facilities of child protection in Greece, regarding the use of internet and cyber-bullying. In this research, to boot, the profiles of both the victims and the offenders of cyber-bullying were examined, the causes leading the offenders to bully, and the reasons the victims believe they themselves acceded to online violence. Finally, in the conclusions the profile of teenagers living in public facilities of child protection will be discussed and the reasons leading them to deviating online behaviours, as a recap of the causes possible to lead a teenager to cyber-bullying and juvenile delinquency.

Key Words: Cyber-Bullying, New Technologies, Internet, Teenagers, Electronic Delinquency.

Περίληψη: Ο Ηλεκτρονικός Εκφοβισμός είναι ένα φαινόμενο που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την προβληματική χρήση των νέων τεχνολογιών και του Διαδικτύου. Εάν η παραδοσιακή άσκηση εκφοβισμού είναι μια μορφή παραβατικής συμπεριφοράς που δημιουργεί σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα στα θύματα του εκφοβισμού, η άσκηση ηλεκτρονικού εκφοβισμού έχει ακόμα μεγαλύτερες αρνητικές επιπτώσεις στο θύμα, καθώς όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο έφηβος εκτίθεται δυσφημιστικά σε ένα ανεξέλεγκτο ηλεκτρονικό περιβάλλον, γεγονός που του δημιουργεί έντονα αρνητικά συναισθήματα που είναι δύσκολο να διαχειριστεί. Στο παρόν άρθρο θα γίνει μία προσπάθεια να αναδειχθούν

όλες οι διαστάσεις του ηλεκτρονικού εκφοβισμού, οι διαφορές από τον παραδοσιακό εκφοβισμό, οι μορφές που μπορεί να λάβει ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός, η αντιμετώπιση των θυτών, καθώς και τα μέχρι σήμερα ερευνητικά δεδομένα για το φαινόμενο του ηλεκτρονικού εκφοβισμού. Επίσης θα παρουσιαστεί για πρώτη φορά ένα σημαντικό μέρος πανελλαδικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε εφήβους που διαμένουν σε δημόσιες δομές παιδικής προστασίας στην Ελλάδα, σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου και τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό. Επίσης στην έρευνα αυτή, όπως θα δούμε, μελετήθηκαν τα προφίλ των θυμάτων και των θυτών ηλεκτρονικού εκφοβισμού, τα αίτια που οδηγούν τους θύτες να εκφοβίσουν και τους λόγους που πιστεύουν τα θύματα ότι δέχτηκαν ηλεκτρονική βία. Τέλος, στα συμπεράσματα θα γίνει μία συζήτηση για το προφίλ των εφήβων που διαμένουν σε δημόσιες δομές παιδικής προστασίας στην Ελλάδα και τους λόγους που τους οδηγούν σε αποκλίνουσες συμπεριφορές στο Διαδίκτυο, ως ανακεφαλαίωση των αιτιών που μπορούν να οδηγήσουν έναν έφηβο σε ηλεκτρονικό εκφοβισμό και παραβατικότητα.

Λέξεις Κλειδιά : Ηλεκτρονικός Εκφοβισμός, Νέες Τεχνολογίες, Διαδίκτυο, Έφηβοι, Ηλεκτρονική Παραβατικότητα.

1. Εισαγωγή

Ο όρος ηλεκτρονικός εκφοβισμός αναφέρεται στην αποστολή απειλητικού ή υβριστικού υλικού μέσω του Διαδικτύου, του κινητού τηλεφώνου ή οποιασδήποτε ηλεκτρονικής συσκευής. Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός μπορεί να πάρει διάφορες μορφές, είτε άμεσες, δηλαδή συμπεριφορές που περιλαμβάνουν διαπροσωπική ηλεκτρονική επαφή του θύματος με τον θύτη, είτε έμμεσες, χωρίς δηλαδή την προσωπική αντιπαράθεση θύματος και δράστη. Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός, όπως θα δούμε στη συνέχεια, περιλαμβάνει την παραποίηση προσωπικών δεδομένων κάποιου ατόμου στο Διαδίκτυο, τον αποκλεισμό του από μία διαδικτυακή ομάδα, τη δημοσίευση προσωπικών δεδομένων παρά τη θέληση κάποιου, τις κλήσεις στο κινητό από άγνωστο νούμερο και αποστολή υβριστικών sms¹, τη διάδοση αρνητικών φημών στους ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης, την υποκλοπή και διάδοση φωτογραφιών και video χωρίς τη θέληση του θύματος, την παραποίηση και παραμόρφωση των φωτογραφιών και των Video που υποκλέπτονται, τη δημιουργία ψεύτικων προφίλ, κ.α. (Craigetal., 2007).

Η διαδικτυακή παρενόχληση διαφέρει από τις παραδοσιακές μορφές εκφοβισμού, καθώς συμπεριλαμβάνει τη δυνατότητα διατήρησης της ανωνυμίας του θύτη, ενώ ο έλεγχος από τους ενήλικες είναι ιδιαίτερα ελλιπής. Το γεγονός ότι το διαδίκτυο έχει ένα μεγάλο κοινό κάνει και την έκθεση του θύματος πολλή μεγαλύτερη σε χώρο και σε χρόνο (Selkieetal.,

¹ Μερικές φορές, προσβλητικά γραπτά μηνύματα προς κινητά τηλέφωνα στέλνονται μέσω ιστοσελίδων, χρησιμοποιώντας ονόματα και τηλέφωνα ανθρώπων που δεν έχουν καμία σχέση με το μήνυμα αυτό, αλλά καταλήγουν να κατηγορούνται ότι το έστειλαν οι ίδιοι.

2016; Nixon, 2014).

Συγκεκριμένα, οι διαφορές ανάμεσα στην παραδοσιακή μορφή εκφοβισμού και του διαδικτυακού εκφοβισμού έχουν να κάνουν με την γνώση της τεχνολογίας, με το γεγονός ότι η μια μορφή αφορά την πρόσωπο με πρόσωπο επαφή, ενώ η άλλη είναι έμμεση και χαρακτηρίζεται σε πολλές περιπτώσεις από ανωνυμία. Ο θύτης στο διαδικτυακό εκφοβισμό δε βλέπει βραχυπρόθεσμα την αντίδραση του θύματος, οι ρόλοι κατά τον διαδικτυακό εκφοβισμό είναι περισσότερο πολύπλοκοι, ενώ κατά τον παραδοσιακό εκφοβισμό ο θύτης έχει ως κίνητρο την ισχύ που δείχνει απέναντι στο θύμα πρόσωπο με πρόσωπο, κάτι το οποίο δε φαίνεται στο διαδικτυακό εκφοβισμό. Επίσης κατά τον διαδικτυακό εκφοβισμό υπάρχει ανεξέλεγκτο κοινό όπου μπορεί να φτάσει η πράξη εκφοβισμού, σε αντίθεση με τη μικρή ομάδα στον παραδοσιακό εκφοβισμό και τέλος από το διαδικτυακό εκφοβισμό είναι δύσκολο να ξεφύγει κάποιος δεδομένου ότι μπορεί να δει τα μηνύματα σε οποιοδήποτε σημείο και οποιαδήποτε ώρα έχει πρόσβαση μέσω κινητού τηλεφώνου ή υπολογιστή στο διαδίκτυο (Slonjeetal., 2012). Το πολύ μεγάλο κοινό που εκτίθεται το θύμα στον διαδικτυακό εκφοβισμό και το γεγονός ότι η πράξη εκφοβισμού μπορεί να μη σταματήσει να αναπαράγεται και δεν διαγράφεται, δημιουργεί πολλές φορές αίσθηση πανικού στα θύματα, έντονο άγχος, φοβίες, καταθλιπτικά σύνδρομα και έχουν παρατηρηθεί μέχρι και φαινόμενα αυτοκτονικού ιδεασμού, όπως θα δούμε παρακάτω.

Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός περιγράφεται ως «μία επιθετική πράξη που με πρόθεση πραγματοποιείται από μία ομάδα ή μεμονωμένα άτομα, χρησιμοποιώντας ηλεκτρονικές μορφές επικοινωνίας, επανειλημμένα και με διάρκεια εναντίον ενός θύματος που δεν μπορεί εύκολα να υπερασπιστεί τον εαυτό του» (Smithetal., 2008). Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός (Cyberbullying) λαμβάνει χώρα συνήθως στο Διαδίκτυο και εμφανίζεται συχνότερα σε ιστοχώρους όπου συγκεντρώνεται μεγάλος αριθμός εφήβων. Οι έφηβοι που δέχονται ηλεκτρονικό εκφοβισμό στους ιστοχώρους αυτούς νιώθουν συνήθως μοναχικοί, δυστυχείς, φοβισμένοι, ανασφαλείς και αισθάνονται έντονη απογοήτευση και θυμό για τους δράστες. Οι έφηβοι αυτοί αρχίζουν να αισθάνονται μειωμένη αυτοεκτίμηση, άγχος, διαταραχές ύπνου, αντικοινωνική συμπεριφορά, πτώση της επίδοσής τους και δεν θέλουν να ξαναπανε στο σχολείο. Επίσης, σε ακραίες περιπτώσεις, η επίμονη και έντονη ηλεκτρονική παρενόχληση έχει δημιουργήσει σε κάποιους έφηβους αυτοκτονικές τάσεις, όπως αναφέρθηκε. Έρευνες τονίζουν ότι οι έφηβοι θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού έχουν διπλάσιες πιθανότητες να εκδηλώσουν αυτοκτονικές τάσεις σε σχέση με άλλους μαθητές, ενώ έχουν καταγραφεί και περιστατικά χρήσης αλκοόλ, ναρκωτικών και ακραίων μορφών βίας (Hinduja and Patchin, 2008). Οι επιπτώσεις αυτές στη ζωή των θυμάτων είναι πολύ σοβαρές και μακροχρόνιες και είναι πιθανό ως ενήλικες να παρουσιάσουν ψυχικές διαταραχές, ακόμα και σωματική βλάβη (FeinbergandRobey, 2009).

Έρευνα του Roland (2002), στη Νορβηγία σε δείγμα 2.088 μαθητών θύτες και θύματα που εμπλέκονταν με τον εκφοβισμό είχαν υψηλότερα ποσοστά κατάθλιψης ή αυτοκτονικών σκέψεων συγκριτικά με όσους δεν είχαν καμία συμμετοχή με εκφοβιστικές ενέργειες. Τα θύματα είχαν σε μεγαλύτερο βαθμό σημάδια κατάθλιψης σε σχέση με τους θύτες, ενώ οι θύτες είχαν σε μεγαλύτερο ποσοστό αυτοκτονικές σκέψεις σε σχέση με τα θύματα. Από την

πλευρά του φύλου τα κορίτσια συγκριτικά με τα αγόρια εμφάνιζαν σε μεγαλύτερο ποσοστό σημάδια κατάθλιψης και έκαναν πιο συχνά αυτοκτονικές σκέψεις.

Επιπλέον, ο εκφοβισμός, παραδοσιακός και ηλεκτρονικός, έχει συσχετιστεί με τη σχολική απόδοση. Μαθητές οι οποίοι βίωσαν μόνο διαδικτυακό εκφοβισμό, αλλά και μαθητές οι οποίοι βίωσαν και τις δύο μορφές εκφοβισμού, διαδικτυακού και σχολικού, αντιμετώπισαν δυσκολίες στο σχολείο όπως χαμηλούς βαθμούς, αδυναμία συγκέντρωσης και σχολική διαρροή. Το φαινόμενο του εκφοβισμού, με όποιο τρόπο και αν βιώνεται, έχει αντίκτυπο στη σχολική απόδοση και τη μάθηση (Beran&Li, 2007; Florosetal., 2013).

Επίσης, η έννοια του σχολικού κλίματος μπορεί να είναι καθοριστική για την εμφάνιση ή μη του φαινομένου του εκφοβισμού, και αφορά τις πεποιθήσεις, τις αξίες και τις στάσεις που επικρατούν σε ένα σχολείο και αναπαράγονται ανάμεσα στους μαθητές, τους καθηγητές και του υπόλοιπου προσωπικού του σχολείου. Σημαντικοί παράγοντες είναι οι σχέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα σε μαθητές και καθηγητές, οι σχέσεις μεταξύ των μαθητών και η συμμετοχή των γονέων. Η καλή δομή του σχολείου, η αίσθηση από τους μαθητές ότι υποστηρίζονται, η αίσθηση ότι οι κανόνες του σχολείου είναι δίκαιοι και ότι οι καθηγητές τους αντιμετωπίζουν με σεβασμό μπορεί να βοηθήσει στην αποφυγή του φαινομένου του εκφοβισμού (Laftmanetal., 2017).

Επιπλέον, παραμένει επίκαιρο όσο ποτέ, το χρόνιο αίτημα για σύσταση κοινωνικών υπηρεσιών αν όχι σε κάθε σχολείο, σε ομάδες σχολείων, και τη στελέχωσή τους με σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς και ψυχολόγους. Οι ειδικοί αυτοί επιστήμονες θα μπορούν να αναπτύξουν στη σχολική κοινότητα διάφορα προγράμματα και πρότζεκτ για την πρόληψη και αντιμετώπιση του σχολικού και ηλεκτρονικού εκφοβισμού. Στόχος των προγραμμάτων αυτών θα είναι η μεταβολή των βίαιων συμπεριφορών και αρνητικών σκέψεων και η υιοθέτηση συμπεριφορών και δεξιοτήτων που τονώνουν την αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση των μαθητών και δημιουργούν ομάδες συνεργασίας και σεβασμού της διαφορετικότητας. Οι σχολικοί κοινωνικοί λειτουργοί και ψυχολόγοι, έχουν τη δυνατότητα να σχεδιάζουν και να υλοποιούν καινοτόμα πρότζεκτ, ώστε να δημιουργήσουν ένα υποστηρικτικό περιβάλλον και ένα οργανωμένο πλαίσιο παρεμβάσεων που θα είναι επικεντρωμένο στους μαθητές – θύτες σχολικού και ηλεκτρονικού εκφοβισμού.

Για την εκπλήρωση των παραπάνω στόχων μπορούν να χρησιμοποιηθούν διάφορα προγράμματα και τεχνικές γνωσιακής-συμπεριφορικής κατεύθυνσης, όπως είναι τα προγράμματα ψυχοεκπαίδευσης, η εργασία με μικρές ομάδες, τα παιχνίδια ρόλων, οι μελέτες περίπτωσης και τεχνικές αναγνώρισης, κατηγοροποίησης και αμφισβήτησης των αρνητικών σκέψεων και συμπεριφορών. Μέσα από τα σχολικά αυτά προγράμματα του ειδικού εκπαιδευτικού προσωπικού (κοινωνικοί λειτουργοί και ψυχολόγοι), στόχος θα είναι η ανάπτυξη κριτικής ικανότητας και δημιουργικής σκέψης από τους συμμετέχοντες μαθητές. Επίσης, μέσα από μια τέτοια εκπαιδευτική διαδικασία οι μαθητές μαθαίνουν να διαχειρίζονται και να εκφράζουν τα συναισθήματά τους, να συνεργάζονται με τους συμμαθητές και φίλους τους, να δικτυώνονται και να κινητοποιούνται, αλλά και να αποφεύγουν τις συγκρούσεις και προβληματικές καταστάσεις που τους δημιουργούν

αρνητικά συναισθήματα και βίαιες συμπεριφορές.

Τα αίτια, τώρα, του ηλεκτρονικού εκφοβισμού (cyberbullying) είναι ποικίλα σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία. Αυτό που διαφαίνεται μέσα από τις έρευνες που έχουν διεξαχθεί για το φαινόμενο είναι ότι δεν υπάρχει μία ενιαία αιτία, αλλά υπάρχουν διάφοροι παράγοντες (ψυχολογικοί, κοινωνικοί, σχολικοί) που μπορεί να οδηγήσουν ένα άτομο να εκφοβιστεί ή να εκφοβίσει. Έτσι, λοιπόν, οι περισσότερες θεωρίες που ερευνούν τα αίτια του φαινομένου καταλήγουν να αναζητούν από πού πηγάζει η επιθετικότητα των εφήβων. Για κάποιους ερευνητές, η επιθετικότητα συσχετίζεται με τις βιολογικές αλλαγές που συμβαίνουν κατά το στάδιο της εφηβείας, με τη διαφορετικότητα, ακόμα και με την έλλειψη ενημέρωσης. Άλλοι αποδίδουν πάλι την επιθετικότητα στο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των εμπλεκόμενων (χαμηλό για τα θύματα, υψηλό για τους θύτες), στην έλλειψη κοινωνικής υποστήριξης και στη διάθεση για αντεκδίκηση. Επίσης, ο έφηβος που έχει μάθει να συμπεριφέρεται επιθετικά, συνήθως έχει μάθει έτσι να εξασφαλίζει το επιθυμητό αποτέλεσμα (Ακουμιανάκη, 2010). Τέλος, υπάρχει και το ενδεχόμενο το Cyberbullying να είναι το αποτέλεσμα μιας αμυντικής απάντησης στην κακοποίηση είτε μέσω Διαδικτύου, είτε μέσω παραδοσιακών μορφών επιθετικότητας.

2. Μορφές Ηλεκτρονικού Εκφοβισμού

Τα πιο διαδεδομένα μέσα που χρησιμοποιούν οι έφηβοι για τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό είναι : α) οι σελίδες κοινωνικής δικτύωσης π.χ. Facebook, Instagram, Myspace, Hi5, β) τα Διαδικτυακά δωμάτια συζητήσεων π.χ. messenger, mIRC, γ) το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail), δ) τα προσωπικά blogs, ε) τα κινητά τηλέφωνα², στ) οι ομάδες συζητήσεων (newsgroups), ζ) τα διαδικτυακά μέσα διαπροσωπικών επικοινωνιών π.χ. Skype, Twitter, και η) τα onlinegames.

Στα παραπάνω μέσα, οι έφηβοι εκφοβίζουν και εκφοβίζονται διαμέσου διαφόρων δραστηριοτήτων, όπως η λήψη φωτογραφιών μέσω κινητού τηλεφώνου χωρίς πολλές φορές τη συγκατάθεση των υποκειμένων, η δημιουργία ψεύτικων προφίλ για συμμαθητές τους ή καθηγητές τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, η συκοφαντική δυσφήμιση μέσω Διαδικτύου, η κλοπή κωδικών πρόσβασης και η είσοδος σε προσωπικά δεδομένα τρίτων, τα ρατσιστικά και σεξιστικά σχόλια εις βάρος συμμαθητών τους, το ηλεκτρονικό «τρολάρισμα», κ.α. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Ελληνικό Κέντρο Ασφαλούς Διαδικτύου (SaferInternet, 2014), οι κυριότερες και πιο διαδεδομένες μορφές διαδικτυακού εκφοβισμού είναι :

1. Δημιουργία ψεύτικου διαδικτυακού προφίλ σε κάποιο ιστότοπο κοινωνικής δικτύωσης, με στόχο την παροχή ψεύτικων πληροφοριών για έναν έφηβο ή τη γελοιοποίησή του (Denigration). Επίσης, μπορεί να δημιουργηθεί μία σελίδα ή ένα γκρουπ π.χ. στο facebook, με στόχο την κοροϊδία ή τον εξευτελισμό ενός εφήβου για ποικίλους λόγους.

²Σύμφωνα με το Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας το 74% των ανηλίκων χρησιμοποιεί κινητό τηλέφωνο, ποσοστό που φτάνει το 87% στις ηλικίες 12-15 ετών. Για την ακρίβεια, το ποσοστό χρήσης κινητού τηλεφώνου αυξάνεται σημαντικά με την είσοδο των παιδιών στο Γυμνάσιο.

2. Αποστολή ιών ή άλλων προγραμμάτων, με σκοπό να βλάψουν τον υπολογιστή ενός εφήβου ή να τον κατασκοπεύσουν.
3. Το flaming, δηλαδή την online αποστολή χυδαίων μηνυμάτων εναντίον ενός ή περισσοτέρων εφήβων.
4. Το Cyberstalking, δηλαδή την διαδικτυακή καταδίωξη / διαδικτυακή παρενόχληση, η οποία περιλαμβάνει απειλές ή είναι ιδιαίτερα τρομακτική.
5. Το Masquerade, δηλαδή η προσποίηση του θύτη ότι είναι το θύμα, έτσι ώστε μέσα από τη δημοσίευση υλικού να φαίνεται το πρόσωπο (θύμα) ότι είναι κακό.
6. Το Outing, δηλαδή η δημοσίευση ή αποστολή σε πολλούς παραλήπτες ευαίσθητων προσωπικών πληροφοριών για κάποιον έφηβο, για παράδειγμα πληροφορίες για τις σεξουαλικές του προτιμήσεις ή για κάποιο προσωπικό του πρόβλημα. Επίσης, δημοσίευση δυσάρεστων φωτογραφιών ή προσωπικών μηνυμάτων ή video σε διάφορα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, σε blogs ή άλλες ιστοσελίδες.
7. Αποστολή e-mails ή άμεσων μηνυμάτων ή sms μέσω κινητού τηλεφώνου με βλαβερό και απειλητικό περιεχόμενο ή αποστολή «αστείων» μηνυμάτων που γελοιοποιούν κάποιον έφηβο (Online Harassment). Τα μηνύματα αυτά μπορούν να σταλούν απευθείας στον έφηβο, που αναφέρονται, ή μπορεί να σταλούν σε ομάδες άλλων εφήβων, προκειμένου να ενθαρρυνθούν και να πάρουν και αυτοί μέρος στον εκφοβισμό.
8. Κλοπή προσωπικών κωδικών πρόσβασης ή κλοπή ταυτότητας χρήστη, με στόχο την παραβίαση προσωπικού λογαριασμού και χρήση του ονόματος ξένου χρήστη, με σκοπό τη διάδοση φημών και συκοφαντιών για κάποιον τρίτο ή για οποιονδήποτε άλλο σκοπό.
9. Επαναλαμβανόμενες κλήσεις στο κινητό τηλέφωνο με απόκρυψη αριθμού.
10. Αποστολή κακοποιητικών και εξευτελιστικών μηνυμάτων, video μέσω κινητών τηλεφώνων και αποστολή απειλών για τη σωματική ακεραιότητα στο θύμα ή σε άλλους παραλήπτες.
11. Οργάνωση κάποιου είδους «ψηφοφορίας» σε έναν ιστότοπο, όπου οι έφηβοι θα μπορούν να ψηφίζουν πιο είναι το πιο άσχημο ή το πιο χοντρό παιδί στο σχολείο, με σκοπό να ντροπιάσουν και να εξευτελίσουν κάποιον έφηβο.
12. Δημιουργία ιστοσελίδων που στοχοποιούν συγκεκριμένους εφήβους, καλώντας και άλλους να δημοσιεύουν μηνύματα μίσους που μπορεί να περιλαμβάνουν ρατσιστικά και σεξιστικά σχόλια ή να κοροϊδεύουν κάποιον έφηβο για τις σχολικές του επιδόσεις.
13. Απειλή συμπαιχτών στα διαδικτυακά παιχνίδια όπου κάποιος παίχτης μπορεί να απειλούν άλλους συμπαίχτες τους διαδικτυακά, να τους κλειδώνουν έξω από τα παιχνίδια (exclusion), να διαδίδουν ψεύτικες φήμες, ή να κλέβουν κωδικούς, ώστε να έχουν πρόσβαση στον λογαριασμό των συμπαιχτών τους.
14. Το Sexting, δηλαδή την αποστολή προκλητικών φωτογραφιών και μηνυμάτων, κυρίως σεξουαλικού περιεχομένου, μέσω Διαδικτύου ή μέσω του κινητού

τηλεφώνου.

15. Δημοσίευση πραγματικών ή ψεύτικων φωτογραφιών και video σεξουαλικού περιεχομένου που απεικονίζουν κάποιον έφηβο ή εφήβους και αποστέλλονται σε πλήθος παραληπτών ή ανεβαίνουν σε κάποιο διαδικτυακό ιστότοπο.

16. Εγγραφή κάποιου εφήβου σε κάποιον ιστοχώρο πορνογραφικού περιεχομένου χωρίς τη συγκατάθεση του εφήβου και αποστολή πορνογραφικού υλικού.

Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός μπορεί επίσης να διαχωριστεί και κατ'επέκταση να κατηγοριοποιηθεί, ανάλογα με το εάν αφορά εκφοβισμό μέσω κινητών τηλεφώνων ή μέσω του διαδικτύου. Αυτός ο διαχωρισμός όμως με την εξέλιξη της τεχνολογίας και την ανάπτυξη των κινητών τηλεφώνων δεν μπορεί να είναι ιδιαίτερα σημαντικός.

Οι διαφορές ανάμεσα στην παραδοσιακή μορφή εκφοβισμού και του διαδικτυακού εκφοβισμού έχουν να κάνουν με την γνώση της τεχνολογίας, με το γεγονός ότι η μια μορφή αφορά την πρόσωπο με πρόσωπο επαφή, ενώ η άλλη είναι έμμεση και χαρακτηρίζεται σε πολλές περιπτώσεις από ανωνυμία, ο θύτης στο διαδικτυακό εκφοβισμό δε βλέπει βραχυπρόθεσμα την αντίδραση του θύματος, οι ρόλοι κατά τον διαδικτυακό εκφοβισμό είναι περισσότερο πολύπλοκοι, κατά τον παραδοσιακό εκφοβισμό ο θύτης έχει ως κίνητρο την ισχύ που δείχνει απέναντι στο θύμα κάτι το οποίο δε φαίνεται στο διαδικτυακό εκφοβισμό, κατά τον διαδικτυακό εκφοβισμό υπάρχει μεγαλύτερο κοινό όπου μπορεί να φτάσει η πράξη εκφοβισμού, σε αντίθεση με τη μικρή ομάδα στον παραδοσιακό εκφοβισμό και τέλος από το διαδικτυακό εκφοβισμό είναι δύσκολο να ξεφύγει κάποιος δεδομένου ότι μπορεί να δει τα μηνύματα σε οποιοδήποτε σημείο και οποιαδήποτε ώρα έχει πρόσβαση μέσω κινητού τηλεφώνου ή υπολογιστή στο διαδίκτυο (Slonjeetal., 2012).

3. Έρευνα για τον Ηλεκτρονικό Εκφοβισμό σε Εφήβους που διαβιούν σε δημόσιες δομές παιδικής προστασίας στην Ελλάδα

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα έρευνας που πραγματοποιήθηκε από τον γράφοντα, στα πλαίσια εκπόνησης της διδακτορικής του διατριβής για τη διαδικτυακή εξάρτηση και την ηλεκτρονική παραβατικότητα εφήβων που διαβιούν σε δημόσιες δομές παιδικής προστασίας στην Ελλάδα. Η συγκεκριμένη ομάδα εφήβων παρουσιάζει κάποια ιδιαίτερα κοινωνικά χαρακτηριστικά που καθιστούν τη μελέτη της ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα επιστημονικά, τόσο ως προς την καινοτομία της έρευνας, όσο και ως προς την κάλυψη της ανάγκης για περαιτέρω εξειδικευμένη έρευνα του φαινομένου του διαδικτυακού εκφοβισμού (Cyberbullying) μεταξύ εφήβων.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη διεξαγωγή της έρευνας βασίστηκε σε ποσοτική μέθοδο με τη διανομή δομημένου ερωτηματολογίου. Συνολικά μελετήθηκαν 252 έφηβοι ηλικίας 11-18 ετών που διαμένουν σε 14 δημόσιες δομές παιδικής προστασίας που λειτουργούν σε διάφορες περιοχές της Ελλάδος. Το συγκεκριμένο δείγμα είναι και το σύνολο του πληθυσμού των εφήβων των συγκεκριμένων ηλικιών που φιλοξενούνται στις δομές

αυτές, οπότε έγινε απογραφική έρευνα και δεν χρειάστηκε να ακολουθηθεί κάποια μέθοδος δειγματοληψίας. Η συλλογή των δεδομένων έγινε από τον Ιανουάριο έως τον Ιούλιο του 2015. Για τη διεξαγωγή της έρευνας προηγήθηκε ειδική έγγραφη έγκριση από τον αρμόδιο Υφυπουργό για θέματα πρόνοιας του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, κατόπιν θετικής εισηγήσεως της Διεύθυνσης Παιδικής Προστασίας της Γενικής Διεύθυνσης Πρόνοιας. Επίσης, προηγήθηκαν εγκρίσεις από τα Διοικητικά Συμβούλια των Κέντρων Κοινωνικής Πρόνοιας που λειτουργούν ανά Περιφέρεια και στα οποία υπάγονται οι 14 δημόσιες δομές για την παιδική προστασία ως Παραρτήματα Προστασίας Παιδιού (Φιλιππίδης, 2017).

Η συνολική έρευνα αφορούσε τη διερεύνηση των φαινομένων της διαδικτυακής εξάρτησης και της ηλεκτρονικής παραβατικότητας εφήβων που διαμένουν σε δημόσιες δομές παιδικής προστασίας στην Ελλάδα. Σημαντικό μέρος της έρευνας, όπως θα δούμε παρακάτω, αφορούσε τη μελέτη και ανάλυση του φαινομένου του διαδικτυακού εκφοβισμού (Cyberbullying), το οποίο υπό προϋποθέσεις αποτελεί πράξη ηλεκτρονικής παραβατικότητας ανηλίκων για πολλούς μελετητές του ηλεκτρονικού εγκλήματος .

Στα περιγραφικά αποτελέσματα της έρευνας ξετυλίχθηκε το φαινόμενο του διαδικτυακού εκφοβισμού (Cyberbullying) και κατά πόσο ο πληθυσμός των εφήβων που μελετήθηκαν υπήρξαν θύματα και θύτες της σύγχρονης αυτής μορφής ηλεκτρονικής παραβατικότητας. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα αποτελέσματα της έρευνας το 33,1% των εφήβων δηλώνει ότι έχει δεχτεί απειλές μέσω Διαδικτύου, έστω και μία φορά τους τελευταίους μήνες (Πίνακας 1). Το ποσοστό αυτό θεωρείται από τα υψηλά που έχουν αναφερθεί στην βιβλιογραφία, ωστόσο, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, συγκλίνει με αρκετά αποτελέσματα διαφόρων άλλων τελευταίων ερευνών. Όσον αφορά τον παράγοντα του φύλου, βρέθηκε ότι απειλές μέσω Διαδικτύου έχει δεχτεί το 32% των αγοριών του πληθυσμού μας και το 34,9% των κοριτσιών εφήβων που εξετάσαμε. Τα ποσοστά αυτά συγκλίνουν και με την έρευνα της Λαμπροπούλου (2014), η οποία έγινε σε δείγμα 307 μαθητών σε Γυμνάσια του Νομού Καβάλας, όπου απειλές μέσω Διαδικτύου δήλωσε ότι έχει δεχτεί το 34,9% του δείγματος των εφήβων. Με την έρευνα της Λαμπροπούλου (2014) συμφωνούν επίσης και τα στοιχεία που δεν δείχνουν διαφοροποίηση στον εκφοβισμό μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, καθώς και στην έρευνα της Λαμπροπούλου τα αγόρια έχουν δεχτεί Cyberbullying κατά 35% και τα κορίτσια κατά 34,8%. Ούτε η Li (2006) εντόπισε σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα σε έρευνα που πραγματοποίησε σε δείγμα 264 εφήβων, όπου το 25,6% των θυμάτων διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν αγόρια και το 25% κορίτσια. Στην έρευνα της Li το συνολικό ποσοστό των εφήβων που είχαν πέσει θύματα Cyberbullying ήταν 25%. Σε μεγάλη έρευνα της EU-NET ADB σε 7 Ευρωπαϊκές χώρες (Ελλάδα, Γερμανία, Ρουμανία, Ισπανία, Πολωνία, Ισλανδία, Ολλανδία) το 2012, σε δείγμα 13.284 εφήβων 14 έως 17 ετών, βρέθηκε ότι το 21,9% του συνολικού δείγματος ανέφερε κάποια εμπειρία διαδικτυακού εκφοβισμού, με την Ελλάδα και τη Ρουμανία να εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού, σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες που συμμετείχαν στην έρευνα (EU-NET ADB, 2012). Επίσης, σε έρευνα των Junoven και Gross (2008), με δείγμα 1454 μαθητών ηλικίας 12 έως 17 ετών, βρέθηκε ότι

το 41% των εφήβων είχε πέσει θύμα διαδικτυακού εκφοβισμού 1 έως 3 φορές, το 13% είχε εκφοβιστεί 4 έως 6 φορές και το 19% είχε εκφοβιστεί πάνω από 7 φορές, χωρίς να παρατηρούνται ούτε εδώ σημαντικές διαφορές ως προς το φύλο των θυμάτων του διαδικτυακού εκφοβισμού. Τέλος, η ερευνητική ομάδα ASoRA (AthenaStudiesofResilientAdaptation), του τομέα Ψυχολογίας του Ε.Κ.Π.Α. σε έρευνα 463 εφήβων μαθητών Α και Β Λυκείου της Περιφέρειας Αττικής, εντόπισε ότι θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού είχαν πέσει το 30,7% των εφήβων του δείγματος, από αυτούς δεν παρατηρήθηκε καμία διαφοροποίηση ανάμεσα στα δύο φύλα. Επίσης, η συγκεκριμένη ερευνητική ομάδα εντόπισε ότι οι πιθανότητες να εμπλακεί ένας έφηβος σε συμπεριφορές διαδικτυακού εκφοβισμού, είτε ως θύμα είτε ως θύτης, αυξάνονται ανάλογα και με τον βαθμό εξάρτησης του εφήβου από το Διαδίκτυο (Αβδελίδου, Σταυρόπουλος και Μόττη, 2011).

Πίνακας 1. Διερεύνηση του ποσοστού των εφήβων που έχει δεχθεί απειλές μέσω Διαδικτύου

Εχεις δεχτεί απειλές μέσω Διαδικτύου;		Frequency	Percent (%)	ValidPercent (%)
Valid	Ναι	78	31,0	33,1
	Όχι	158	62,7	66,9
	Total	236	93,7	100,0
Missing	System	16	6,3	
Total		252	100,0	

Όσον αφορά τις αιτίες θυματοποίησης, οι έφηβοι του υπό μελέτη πληθυσμού της έρευνάς μας, οι οποίοι έχουν δεχτεί διαδικτυακό εκφοβισμό πιστεύουν κατά 24,1% ότι δέχτηκαν απειλές στο Διαδίκτυο για ρατσιστικούς λόγους, το 19% για λόγους εκδίκησης, το 16,5% επειδή δεν δέχθηκαν να συναντηθούν στον πραγματικό κόσμο με κάποιον άγνωστο που συνομίλησε μαζί τους στο Διαδίκτυο, το 15,2% για λόγους σεξουαλικών προτιμήσεων, το 13,9% για λόγους που δεν γνωρίζουν και το 11,4% επειδή μάλωσαν στο σχολείο και η διαμάχη συνεχίστηκε μετέπειτα και μέσα στο Διαδίκτυο (Πίνακας 2). Οι βασικοί λόγοι που τα αγόρια υπήρξαν θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν «για ρατσιστικούς λόγους», «για λόγους σεξουαλικών προτιμήσεων» και «από εκδίκηση», ενώ οι βασικοί λόγοι για τα κορίτσια σύμφωνα με τις απαντήσεις που δόθηκαν στην έρευνά μας, ήταν «επειδή δεν δέχθηκαν συνάντηση με κάποιον άγνωστο», «για ρατσιστικούς λόγους» και «από εκδίκηση». Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι τα βασικά αίτια θυματοποίησης αγοριών και κοριτσιών είναι παρόμοια και διαφέρουν μόνο στο γεγονός ότι ως μία από τις κύριες αιτίες τα αγόρια αναφέρουν τους λόγους των σεξουαλικών προτιμήσεών τους, ενώ τα κορίτσια ότι τους απειλούν επειδή δεν δέχονται να συναντηθούν με αγνώστους στον πραγματικό κόσμο.

Πίνακας 2. Διερεύνηση των λόγων που κάποιος/α δέχτηκε απειλή μέσω Διαδικτύου

Αν Ναι για ποιο λόγο δέχτηκες αυτές τις απειλές :		Frequency	Percent (%)	ValidPercent (%)	CumulativePercent (%)
Valid	Επειδή μαλώσαμε στο σχολείο	9	3,6	11,4	11,4
	Για ρατσιστικούς λόγους	19	7,5	24,1	35,4
	Για συγκεκριμένες σεξουαλικές προτιμήσεις μου	12	4,8	15,2	50,6
	Επειδή δε δέχθηκα συνάντηση με κάποιον άγνωστο	13	5,2	16,5	67,1
	Από εκδίκηση	15	6,0	19,0	86,1
	Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ	11	4,4	13,9	100,0
	Total	79	31,3	100,0	
Missing	System	173	68,7		
Total		252	100,0		

Το ερώτημα αυτό τέθηκε στους εφήβους να απαντηθεί σε ανοιχτή ερώτηση και όχι σε ερώτημα προκαθορισμένων απαντήσεων, γιατί θεωρήθηκε σημαντικό οι έφηβοι της ομάδας που εξετάσαμε να μας δώσουν αυθόρμητες και προσωπικές απαντήσεις, βάση των βιωμάτων τους από τον διαδικτυακό εκφοβισμό. Βλέπουμε, λοιπόν, στα αίτια θυματοποίησης να κυριαρχούν οι ρατσιστικοί λόγοι, καθώς ένας αρκετά μεγάλος αριθμός παιδιών που διαμένουν στις δομές παιδικής προστασίας προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα. Επίσης, σε αντίθεση με άλλες έρευνες για τον διαδικτυακό εκφοβισμό, υψηλά ποσοστά εμφάνισαν οι απαντήσεις που δόθηκαν και αφορούσαν την απειλή που δέχθηκαν οι έφηβοι, του υπό εξέταση πληθυσμού, επειδή δεν δέχθηκαν να συναντηθούν με κάποιον άγνωστο που συνομίλησε μαζί τους στο Διαδίκτυο και, επίσης, για λόγους σεξουαλικών προτιμήσεων. Τον τελευταίο λόγο θυματοποίησης τον συναντάμε και σε άλλες έρευνες διαδικτυακών και παραδοσιακών μορφών εκφοβισμού, ωστόσο σε πολύ χαμηλότερα ποσοστά. Το αυξημένο ποσοστό που προέκυψε από την παρούσα έρευνα οφείλεται κυρίως στο γεγονός του κοινωνικού στίγματος που υπάρχει για τους εφήβους που διαμένουν σε δομές παιδικής προστασίας, όπου τόσο οι συνομήλικοί τους, όσο και άλλα άτομα των τοπικών κοινωνιών τους ταυτίζουν στερεοτυπικά με συγκεκριμένα πρότυπα σεξουαλικής συμπεριφοράς. Γενικότερο συμπέρασμα που προκύπτει από τα παραπάνω ερωτήματα, σε σχέση και με το υψηλό ποσοστό των εφήβων της έρευνάς μας που έχουν δεχτεί διαδικτυακό

εκφοβισμό (33,1%), είναι ότι οι έφηβοι που διαμένουν σε ιδρυματικά πλαίσια γίνονται αρκετά συχνά θύματα Cyberbullying, με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά διαδικτυακού εκφοβισμού σε σχέση με τους λόγους θυματοποίησης των υπόλοιπων εφήβων.

Πέρα όμως από θύματα οι έφηβοι πολλές φορές γίνονται και θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού. Στην έρευνά μας οι έφηβοι του υπό μελέτη πληθυσμού, ρωτήθηκαν αν έχουν απειλήσει αυτοί άλλους μέσω Διαδικτύου, έστω και μία φορά. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των εφήβων που λάβαμε βρέθηκε ότι το 35,2% από αυτούς έχουν υπάρξει θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού (Πίνακας 3). Από το ποσοστό αυτό θύτες υπήρξε το 37,9% των αγοριών και το 30,1% των κοριτσιών, γεγονός που δείχνει ότι τα αγόρια έχουν μία μικρή υπεροχή στο πεδίο δράσης ως θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού, σε αντίθεση με τη θυματοποίηση των εφήβων που είδαμε παραπάνω, όπου η διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα ήταν στατιστικά ασήμαντη. Το ποσοστό των εφήβων του πληθυσμού μας που δήλωσε ότι έχουν υπάρξει θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού είναι αρκετά υψηλό σε σχέση με άλλες έρευνες σε εφήβους του γενικού πληθυσμού. Συγκεκριμένα, η Λαμπροπούλου (2014), σε μελέτη που έκανε σε δείγμα 307 μαθητών, όπως είδαμε και παραπάνω, σε Γυμνάσια του Νομού Καβάλας, βρήκε ότι θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού έχει υπάρξει το 22,1% του δείγματος των εφήβων που εξέτασε. Το ποσοστό των αγοριών που υπήρξαν έστω και μία φορά θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού στην έρευνα της Λαμπροπούλου είναι σχεδόν διπλάσιο από αυτό των κοριτσιών θυτών, 29,6% για τα αγόρια και 15,2% για τα κορίτσια. Σε προαναφερθείσα έρευνα που πραγματοποιήθηκε από την ερευνητική ομάδα ASoRA (AthenaStudiesofResilientAdaptation) του τομέα Ψυχολογίας του Ε.Κ.Π.Α. σε δείγμα 463 εφήβων μαθητών Α και Β Λυκείου της Περιφέρειας Αττικής, εντοπίστηκε ότι θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού έγιναν το 20,4% των εφήβων του δείγματος, και από αυτούς θύτες υπήρξαν το 28% των αγοριών και το 13% των κοριτσιών (Αβδελίδου, Σταυρόπουλος και Μόττη, 2011). Οι Beran και Li (2007) σε έρευνα που πραγματοποίησαν στον Καναδά σε δείγμα 432 μαθητών 12 έως 15 ετών, βρήκαν ότι το 26% των μαθητών υπήρξαν έστω και μία φορά θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού. Επίσης, η Li (2006) σε δική της μελέτη με δείγμα 264 μαθητών γυμνασίου βρήκε ότι το 17% των εφήβων μαθητών υπήρξαν θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού, με τα αγόρια θύτες να υπερτερούν έναντι των κοριτσιών.

Πίνακας 3. Διερεύνηση του ποσοστού των εφήβων που έχουν απειλήσει άλλα άτομα στο Διαδίκτυο

Έχεις απειλήσει εσύ κάποιον/α Διαδικτύου		Frequency	Percent (%)	ValidPercent (%)
Valid	Ναι	83	32,9	35,2
	Όχι	153	60,7	64,8
	Total	236	93,7	100,0
Missing	System	16	6,3	

Οι αιτίες που οδήγησαν τους εφήβους που μελετήσαμε στα πλαίσια της παρούσας έρευνας να απειλήσουν άλλα άτομα στο Διαδίκτυο, σύμφωνα με τις ανοιχτές απαντήσεις που δόθηκαν είναι οι εξής : το 28,6% απάντησε ότι απείλησε για πλάκα, το 21,4% επειδή τους απείλησαν πρώτα άλλα άτομα, το 15,5% επειδή ήταν άλλης Εθνικότητας το θύμα, το 14,3% επειδή τους κορόιδευαν / τους έβριζαν οι άλλοι, το 11,9% επειδή μάλωσαν στο σχολείο, και το 8,9% απάντησε ότι δεν γνωρίζει τους λόγους που απείλησε άλλα άτομα στο Διαδίκτυο ή δεν θέλησε να απαντήσει. Στα αγόρια τα αίτια που τους οδηγούν να γίνουν θύτες είναι κυρίως «Για πλάκα», «επειδή με απείλησαν πρώτοι», «επειδή με κορόιδευαν / με έβριζαν» και «επειδή ήταν άλλης Εθνικότητας», ενώ στα κορίτσια τα βασικά αίτια θυτοποίησης σύμφωνα με τη σειρά των απαντήσεων που δόθηκαν είναι «επειδή με απείλησαν πρώτοι», «Για πλάκα», «επειδή μαλώσαμε στο σχολείο» και «επειδή ήταν άλλης Εθνικότητας». Παρατηρούμε λοιπόν ότι οι βασικοί λόγοι που οδηγούν τα αγόρια και τα κορίτσια να γίνουν θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού είναι περίπου παρόμοιοι.

Πίνακας 4. Διερεύνηση των λόγων που κάποιος έφηβος απείλησε άλλα άτομα στο Διαδίκτυο

Αν Ναι για ποιο λόγο τον/την απείλησες :		Frequency	Percent (%)	ValidPercent (%)	CumulativePercent (%)
Valid	Επειδή με απείλησαν πρώτοι	18	7,1	21,4	21,4
	Επειδή μαλώσαμε στο σχολείο	10	4,0	11,9	33,3
	Επειδή με κορόιδευαν/με έβριζαν	12	4,8	14,3	47,6
	Για πλάκα	24	9,5	28,6	76,2
	Επειδή ήταν άλλης εθνικότητας	13	5,2	15,5	91,7
	Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ	7	2,8	8,3	100,0
	Total	84	33,3	100,0	
Missing	System	168	66,7		
Total		252	100,0		

Όπως προαναφέρθηκε, το ποσοστό των εφήβων θυτών που βρέθηκε στα πλαίσια της παρούσας έρευνας είναι από τα υψηλότερα που έχουν βρεθεί σε αντίστοιχες έρευνες (35,2%). Οι λόγοι είναι ακριβώς οι ίδιοι που αναφέρθηκαν και παραπάνω και αφορούν το προφίλ και τις συνθήκες διαβίωσης των εφήβων που διαμένουν σε ιδρυματικά πλαίσια. Επιπρόσθετα, οι συγκεκριμένοι έφηβοι όντας στιγματισμένοι και περιθωριοποιημένοι τόσο κατά τη διαμονή τους στην προβληματική τους φυσική οικογένεια, όσο και μετέπειτα σε κάποια δημόσια δομή

παιδικής προστασίας, δέχονται από τους συνομηλίκους τους τόσο εκτός, όσο και εντός Διαδικτύου ευκολότερα τον εκφοβισμό (Bulling). Έτσι, η συνεχή έκθεσή τους στο φαινόμενο του Bulling κάνει πιο εύκολα και τους ίδιους θύτες διαφόρων μορφών εκφοβισμού, μεταξύ των οποίων και του Cyberbulling. Επίσης, έχει παρατηρηθεί σε αρκετές δομές παιδικής προστασίας να κυριαρχούν «στρατιωτικοί νόμοι», όπου τα μεγαλύτερα παιδιά να προσπαθούν να εξουσιάσουν τα μικρότερα, ασκώντας τους έντονο εκφοβισμό ώστε να υπακούουν στις επιθυμίες τους. Η συνεχής έκθεση των μικρότερων παιδιών σε καταστάσεις απειλών και εκφοβισμού μέσα στα ιδρύματα παιδικής προστασίας τους οδηγεί συχνά να μετατρέπονται και τα ίδια από θύματα σε θύτες και να θεωρούν τον εκφοβισμό προς τους άλλους ως ένα μέσο επιβολής και επιβίωσης. Έτσι, ο εκφοβισμός και πολλές φορές η κακοποίηση των μικρότερων ανηλίκων από τους μεγαλύτερους μαθαίνεται και γίνεται βίωμα μέσα στις δομές αυτές και δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος βίας, όπου το θύμα γίνεται συχνά θύτης εκφοβισμού προς τους άλλους και το αντίστροφο. Το γεγονός αυτό διαπιστώθηκε και στην παρούσα έρευνα, καθώς βρέθηκε υψηλή συσχέτιση στο γεγονός ότι οι περισσότεροι θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού είχαν υπάρξει και θύματα εκφοβισμού στο Διαδίκτυο. Συγκεκριμένα, από τους 83 εφήβους που απάντησαν ότι έχουν απειλήσει και εκφοβίσει άλλους στο Διαδίκτυο, οι 58 δήλωσαν ότι έχουν και οι ίδιοι υπάρξει θύματα διαδικτυακών απειλών σε ποσοστό 69,9%. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι το φαινόμενο του διαδικτυακού εκφοβισμού (Cyberbulling), είναι ένα φαινόμενο που αναπτύσσεται με ταχύτατους ρυθμούς τα τελευταία χρόνια.

Όσον αφορά τη συσχέτιση μεταξύ διαδικτυακού εκφοβισμού και διαδικτυακής εξάρτησης από την περαιτέρω επεξεργασία των συνολικών δεδομένων της παρούσας έρευνας, προέκυψε ότι από τους 21 σοβαρά εξαρτημένους από το Διαδίκτυο εφήβους, οι 11 υπήρξαν και θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού, ενώ θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού υπήρξαν και 23 από τους 55 εφήβους με μέτρια εθιστική συμπεριφορά. Μεγαλύτερη συσχέτιση εμφανίζουν οι θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού με τους εξαρτημένους από το Διαδίκτυο εφήβους, καθώς από τους 21 εφήβους με σοβαρή εθιστική συμπεριφορά, οι 16 δηλώνουν θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού. Επίσης, από τους 55 εφήβους με μέτρια εθιστική συμπεριφορά, οι 34 δηλώνουν και θύτες διαδικτυακού εκφοβισμού. Συμπερασματικά των ανωτέρω φαίνεται ότι υπάρχει αρκετά υψηλή συσχέτιση μεταξύ θυμάτων διαδικτυακού εκφοβισμού και εξαρτητικών συμπεριφορών από το Διαδίκτυο των εφήβων που μελετήθηκαν κατά τη συνολική έρευνα για την διαδικτυακή εξάρτηση και την ηλεκτρονική παραβατικότητα εφήβων που διαμένουν σε δημόσιες δομές παιδικής προστασίας στην Ελλάδα (Φιλιππίδης, 2017), η οποία συσχέτιση είναι ακόμα πιο υψηλή στους θύτες του διαδικτυακού εκφοβισμού που εμφανίζουν ταυτόχρονα και σοβαρές ή μέτριες εθιστικές συμπεριφορές από το Διαδίκτυο.

4. Συμπεράσματα – Συζήτηση

Όλες οι παραπάνω αποκλίνουσες συμπεριφορές των εφήβων στο Διαδίκτυο που μελετήθηκαν στην έρευνά μας και οδηγούν, όπως είδαμε, σε υψηλά ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού μπορούν να αποδοθούν σε διάφορους ειδικούς παράγοντες, οι οποίοι είναι

προσανατολισμένοι για τον υπό μελέτη πληθυσμό της έρευνάς μας. Ωστόσο οι ειδικοί αυτοί παράγοντες μπορούν υπό προϋποθέσεις να εξειδικευτούν και να γενικευτούν και να εξαγάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα και για συμπεριφορές του γενικότερου πληθυσμού των εφήβων στη χώρα μας. Αρχικά, η έλλειψη οικογενειακού περιβάλλοντος και η απουσία γονεϊκής επιτήρησης μπορεί να ενοχοποιηθεί σε σημαντικό βαθμό για την κακή χρήση του Διαδικτύου και την ανάπτυξη παραβατικών και αντικοινωνικών συμπεριφορών. Η ανάπτυξη των ανηλίκων που ερευνήσαμε στην παρούσα έρευνα με την απουσία οικογενειακού περιβάλλοντος ή η εξέλιξή τους μέχρι μίας ηλικίας σε ένα κακοποιητικό και ακατάλληλο οικογενειακό περιβάλλον, φαίνεται ότι επιδρά σημαντικά στη δυσκολία οριοθέτησης των συμπεριφορών της συγκεκριμένης ομάδας εφήβων. Από την άλλη, τα ιδρυματικά πλαίσια που μεγαλώνουν οι έφηβοι αυτοί παρουσιάζουν σοβαρές και μεγάλες ελλείψεις σε επιστημονικό προσωπικό, καθώς και σε προσωπικό κοινωνικής φροντίδας, με αποτέλεσμα η επιτήρηση και η καθοδήγησή τους για την ορθή χρήση του Διαδικτύου, να είναι πολύ περιορισμένη ή σε κάποιες περιπτώσεις σχεδόν ανύπαρκτη. Την σημαντικότητα της έλλειψης οικογενειακού ή άλλου εποπτικού πλαισίου στην επισφαλή και παραβατική χρήση του Διαδικτύου, διαπιστώνει και η ειδική σε θέματα παραβατικών συμπεριφορών ψυχίατρος Μάτσα (2009), όπου υποστηρίζει ότι *«τα άτομα που συνήθως αναπτύσσουν διαδικτυακή εξάρτηση και παραβατικότητα στο Διαδίκτυο είναι άτομα με ελλειμματική ταυτότητα, που αναπτύχθηκαν χωρίς σταθερά γονεϊκά πρότυπα, με ελάχιστα ή καθόλου παρόντες τους γονείς στη ζωή τους ή υποκατάστατά τους»*.

Ένας επίσης βασικός λόγος για τα αυξημένα ποσοστά Cyberbullying που εμφάνισαν οι έφηβοι της έρευνάς μας είναι η μίμηση αρνητικών συμπεριφορών που αναπτύσσονται μέσα στα ιδρυματικά πλαίσια, κυρίως από τους μεγαλύτερους προς τους μικρότερους εφήβους, αλλά και μεταξύ συνομηλίκων. Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης πολλές από τις συμπεριφορές των ανηλίκων είναι αποτέλεσμα μάθησης και αντιγραφής των συμπεριφορών σημαντικών άλλων γύρω τους. Ειδικότερα, η κλασική αντανάκλαστική ή κλασικά εξαρτημένη μάθηση ερμηνεύει την κάθε συμπεριφορά, θετική ή αρνητική, ως αποτέλεσμα αντίδρασης σε ερεθίσματα που λαμβάνουν οι ανήλικοι από το άμεσο περιβάλλον τους. Επιπρόσθετα, οι φορείς παιδικής προστασίας στην Ελλάδα είναι σοβαρά υποστελεγωμένοι από επιστημονικό προσωπικό και προσωπικό φροντίδας και το λιγοστό προσωπικό που υφίσταται παρουσιάζει μεγάλα ποσοστά επαγγελματικής εξουθένωσης (Φιλίππιδης, 2015), με αποτέλεσμα να μην έχει τη δυνατότητα πολλές φορές να ασχοληθεί αποτελεσματικά με την ορθή διαπαιδαγώγηση και ψυχοκοινωνική υποστήριξη των ανηλίκων που φιλοξενούνται εκεί. Έτσι κυριαρχεί συχνά το φαινόμενο στις δομές αυτές οι μικρότεροι ανήλικοι να αντιγράφουν και να μιμούνται συχνά αρνητικά πρότυπα συμπεριφορών των μεγαλύτερων εφήβων, οι οποίοι εμφανίζουν υψηλά ποσοστά στην προβληματική και επισφαλή χρήση του Διαδικτύου. Βλέποντας οι μικρότεροι τους μεγαλύτερους να χρησιμοποιούν το Διαδίκτυο για πολλές ώρες, να απειλούν άλλους μέσω ηλεκτρονικών μηνυμάτων, αλλά και να απειλούνται οι ίδιοι, μαθαίνουν στις συμπεριφορές αυτές και έτσι δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος εκμάθησης αρνητικών συμπεριφορών μέσα στα ιδρύματα παιδικής προστασίας.

Εκτός από τα παραπάνω, ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο που αναδεικνύει τους έφηβους που διαμένουν σε δημόσιες δομές παιδικής προστασίας να εμφανίζουν υψηλά ποσοστά Cyberbullying, είναι το γεγονός ότι η συγκεκριμένη ομάδα εφήβων προέρχεται από ποικίλα βιολογικά, κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα. Οι ανήλικοι αυτοί τις περισσότερες φορές εισέρχονται στις δομές αυτές με ήδη διαμορφωμένες προσωπικότητες, καθώς και με εξαρτητικές και παραβατικές συμπεριφορές που προϋπάρχουν. Όπως είναι γνωστό, η παιδική ηλικία και ειδικά τα πρώτα χρόνια της ζωής των ανηλίκων, είναι ιδιαίτερα κρίσιμα για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους και για την ψυχοκοινωνική τους ανθεκτικότητα. Οι ανήλικοι για να φτάσουν να φιλοξενηθούν σε κάποια δημόσια δομή παιδικής προστασίας έχουν προϋπάρξει σε κακοποιητικά και μη οριοθετημένα οικογενειακά περιβάλλοντα που τους έχουν μάθει σε μη οριοθετημένες συμπεριφορές και έχουν ήδη εκτεθεί σε αρνητικά πρότυπα. Οι συμπεριφορές αυτές των εφήβων και τα παιδικά τραύματα που φέρουν δεν είναι εύκολο να οριοθετηθούν μέσα στις δημόσιες δομές παιδικής προστασίας, οι οποίες φέρουν και όλα τα προβλήματα που προαναφέρθηκαν, με αποτέλεσμα αυτές οι μη ελεγχόμενες συμπεριφορές να αντανακλώνται και σε προβληματική χρήση του Διαδικτύου. Επίσης, σε διαδικτυακό εκφοβισμό είναι ιδιαίτερα επιρρεπείς οι πολύ ελλειμματικές προσωπικότητες που δεν έχουν μάθει σε κανόνες και όρια συμπεριφοράς, οι ανήλικοι με σοβαρά θέματα κοινωνικοποίησης, άτομα που είναι ανίκανα να επεξεργασθούν ψυχικά τις ματαιώσεις τους, άτομα που δεν μπορούν να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, με μειωμένη αυτοεκτίμηση και με περιορισμένη κοινωνική λειτουργικότητα.

Τέλος, ένα ακόμη βασικό στοιχείο που πιστεύουμε ότι οδηγεί τους εφήβους που διαμένουν σε δημόσιες δομές παιδικής προστασίας σε αυξημένα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού και σε φαινόμενα ηλεκτρονικής παραβατικότητας, είναι ο στιγματισμός και η προκατάληψη που υφίσταται η ομάδα των συγκεκριμένων εφήβων. Σύμφωνα με “τη θεωρία της ετικέτας” η κοινωνία ευθύνεται σε σημαντικό βαθμό για την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά και όχι το άτομο που παρεκκλίνει από τους κανόνες (Matza, 1969). Η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα των κοινωνικών αντιδράσεων και των κοινωνικών αναπαραστάσεων, οι οποίες επιδρούν στη συμπεριφορά του ατόμου. Όπως είδαμε, οι ανήλικοι που διαβιούν σε ιδρύματα παιδικής προστασίας είναι στιγματισμένοι, τόσο από τους συνομηλίκους τους, όσο και από το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο. Η αντίληψη της κοινότητας ότι οι έφηβοι που διαμένουν σε δημόσιες δομές παιδικής προστασίας είναι κατά κανόνα βίαιοι, επιθετικοί, ανεξέλεγκτοι, παραβατικοί, κ.α., στιγματίζει και περιθωριοποιεί τους εφήβους αυτούς και τους οδηγεί σε μεταξύ τους μόνο συναναστροφές. Έτσι, σύμφωνα με τη θεωρία της ετικέτας, όσο το άτομο δέχεται προκατάληψη και στιγματισμό, τόσο οδηγείται σε παραβατικές συμπεριφορές ως μέσο άμυνας ή επίθεσης (Κουράκης, 2004). Επίσης σύμφωνα με τη θεωρία της αυτοεκπληρούμενης προφητείας με τη διαδικασία αυτή μεταλλάσσεται η αυτό-εικόνα του εφήβου και σιγά-σιγά προσαρμόζεται στην εικόνα του στίγματος που του έχει αποδοθεί από τους τριγύρω.

Τα τελευταία χρόνια για την αντιμετώπιση των φαινομένων ρατσισμού, προκατάληψης και στιγματισμού των ανηλίκων που διαβιούν σε δομές παιδικής προστασίας, προγραμματίζονται

επισκέψεις σχολείων, αθλητικών σωματείων, πολιτιστικών συλλόγων κ.α. στις εγκαταστάσεις των δομών αυτών, προκειμένου οι “εξωτερικοί” ανήλικοι να ευαισθητοποιηθούν και να γνωρίσουν από κοντά τους συνομηλίκους τους που διαμένουν εκεί, ώστε να αρθεί η αίσθηση της διαφορετικότητας και του επικίνδυνου που κυριαρχεί για την ομάδα των ανηλίκων που φιλοξενούνται σε ιδρυματικά πλαίσια. Επίσης, συχνά διοργανώνονται και γιορτές γενεθλίων ή άλλες εορταστικές εκδηλώσεις στις οποίες ενισχύεται η συμμετοχή συμμαθητών των ανηλίκων που διαμένουν στις δομές παιδικής προστασίας, προκειμένου να αρθούν φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού και να επιτευχθεί ουσιαστική αλληλεπίδραση και αλληλοαποδοχή μεταξύ των ανηλίκων εντός και εκτός δομών ιδρυματικής φροντίδας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνική

- Αβδελίδου, Ε., Σταυρόπουλος, Β., Μόττη, Φ., (2011). Συμπεριφορές Διαδικτυακού εκφοβισμού στην εφηβεία: Προβλεπτικοί παράγοντες. 13ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας, Αθήνα.
- Ακουμιανάκη, Σ.Γ., (2010). «Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις του διαδικτυακού εκφοβισμού στον ελληνικό τύπο. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.». Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Κοινωνική και Κλινική Ψυχολογία», Τμήμα Ψυχολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, Διπλωματική εργασία.
- EU-NET ADB, (2012). Διαδίκτυο και Συμπεριφορές Εξάρτησης : Μελέτη σε Ευρωπαίους Εφήβους. Ανακτήθηκε στις 5 Σεπτεμβρίου 2013, από <http://www.eunetadb.eu/files/docs/FinalResearchInternet-GR.pdf>
- Κοκκέβη, Α., Σταύρου, Μ., Φωτίου, Α. & Καναβού, Ε., (2011). Έφηβοι και Βία. Σειρά θεματικών τευχών: Έφηβοι, Συμπεριφορές & Υγεία. Αθήνα: Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής.
- Κουράκης, Ν., (2004). Δίκαιο και Παραβατικότητα Ανηλίκων, Εκδόσεις Σάκουλα, Αθήνα.
- Λαμπροπούλου, Τ., (2014). «Αιτίες, Επιπτώσεις και Αντιμετώπιση του Φαινομένου του Ηλεκτρονικού Εκφοβισμού μέσω Κοινωνικών Δικτύων. Μία έρευνα σε μαθητές Γυμνασίου.». Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Διοικητική Επιστήμη και Πληροφοριακά Συστήματα», Τ.Ε.Ι. Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, Καβάλα, Διπλωματική Εργασία.
- Μάτσα, Κ., (2009). Εξάρτηση από το Διαδίκτυο : η πιο σύγχρονη μορφή τοξικομανίας. Τετράδια Ψυχιατρικής, τ. 108, Οκτώβριος - Νοεμβριος – Δεκεμβριος 2009, Αθήνα.
- Φιλίππιδης, Γ., (2015). «Επαγγελματική Εξουθένωση εργαζομένων σε Μονάδες Κοινωνικής Φροντίδας. Το παράδειγμα του Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης». Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Διοίκηση Μονάδων Υγείας», Σχολή Κοινωνικών Επιστημών Ε.Α.Π., Πάτρα, Διπλωματική Εργασία.

Φιλίππιδης, Γ., (2017). Διαδικτυακή Εξάρτηση και Ηλεκτρονική Παραβατικότητα Εφήβων που διαμένουν σε Δημόσιες Δομές Παιδικής Προστασίας στην Ελλάδα. Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης Δ.Π.Θ., Διδακτορική Διατριβή.

Ξενόγλωσση

Athnasiades, C., Kamariotis, H., Psalti, A., Baldry, A.C. & Sorrentino, A. (2015). Internet use and Cyberbullying among adolescent students in Greece: The “TABBY” Project. *Hellenic Journal of Psychology*, 12: 14-39.

Beran, T., & Li, Q., (2007). The Relationship between cyberbullying and school bullying. *Journal of Student Wellbeing* 1(2), 15-33.

Craig W., Pepler D. & Blais J., (2007). Responding to Bullying: What Works? *School Psychology International*, 28, 465 – 477.

Feinberg, T., & Robey, N., (2009). *Education Digest: Essential Readings Condensed for Quick Review*, 74(7), 26-31.

Fisoun, V., Floros, G., Siomos, K., Geroukalis, D., & Navridis, K., (2012). Internet Addiction as an Important Predictor in Early Detection of Adolescent Drug Use Experience- Implications for Research and Practice. *Journal of Addiction Medicine*; 6(1), 77-84.

Floros, G., Siomos, K., Fisoun, V., & Geroukalis, D., (2013). Adolescent online gambling - the impact of parental practices and correlates with online activities. *Journal of Gambling Studies*. 29 (1), p.131-150.

Goh, D.H., Ang, R.P., & Tan, H.C.(2008). Strategies for designing effective psychotherapeutic gaming interventions for children and adolescents. *Computers in Human Behavior* 24, p. 2217-2235.

Hinduja, S., & Patchin, J.W., (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29, 129-156.

Junoven, J., & Gross, E.F., (2008). Extending the School Grounds?—Bullying Experiences in Cyberspace. *Journal of School Health*, 78 (9), 496-505.

Kokkinos, C.M., Antoniadou, N., Asdre, A. & Voulgaridou, K., (2016). Parenting and Internet Behavior Predictors of Cyber-Bullying and Cyber-Victimization among Preadolescents. *Deviant Behavior*, 37(4), pp.439-455.

Laftman, S.B., Ostberg, V. & Modin, B., (2017). School climate and exposure to bullying: a multilevel study. *School Effectiveness and School Improvement*, 28(1), pp.153-164.

Li, Q., (2006). Cyberbullying in schools: A research of gender differences. *School Psychology International* 27, 157-170.

Matza, D., (1969). *Becoming Deviant*. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice – Hall.

Nixon, C.L., (2014). Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health. *Adolescent Health, Medicine and Therapeutics*, 5: 143-158.

- Roland, E., (2002). Bullying, depressive symptoms and suicidal thoughts. *Educational Research*, 44(1), pp.55-67.
- SaferInternet (2014). Γραμμή Βοήθειας Ελληνικού Κέντρου Ασφαλούς Διαδικτύου. <http://www.saferinternet.gr/index.php?objId=Category281&childobjId=Category283&parentobjId=Page187>
- Selkie, E.M., Fales, J.L. & Moreno, M.A., (2016). Cyberbullying Prevalence among United States Middle and High School Aged Adolescents: A Systematic Review and Quality Assessment. *J Adolesc Health*, 58(2), pp.125-133.
- Slonje, R.S., Smith, P.K. & Frisen, A., (2012). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior*, 29(1), pp. 26-32.
- Smith P.K., Mahdavi J., Carvalho M., Fisher S., Russell S. & Tippett N., (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376–385 doi:10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x.